

7. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / Иноземцев В.Л. – М.: Academia-Наука, 1999. – 412 с.
8. Оdotюк И. В. Инновационная направленность структурных преобразований в промышленности Украины и России / И. В. Оdotюк // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 99–101.
9. Осьмак О. Нанотехнології: фантастичний світ перспективи й погляду у прірву / О. Осьмак // Науковий світ. – 2007. – № 10. – С. 17–18.
10. Резнікова Н. Інноваційна модель розвитку національної економіки: оцінка стартових можливостей та засобів реалізації [Електронний ресурс] / Резнікова Н. – Режим доступу : <http://www.academia.org.ua/?p=854> (дата звернення 1.06.2009).
11. Саліхова О. Державна політика окремих країн щодо розвитку національних високотехнологічних секторів. Уроки для України / О. Саліхова // Економіст. – 2007. – № 9. – С. 61–65.
12. Семиноженко В. Технологічні парки в Україні [Електронний ресурс] / Семиноженко В. – Режим доступу : <http://www.semynozhenko.net/documents/219> (дата звернення 1.06.2009).
13. Федулова Л. Технологічне прогнозування в системі інноваційної економіки / Л. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 3. – С. 20–31.
14. Федулова Л. Тенденції розвитку високотехнологічного сектору економіки України / Л. Федулова // Економіст. – 2009. – № 1. – С. 32–36.
15. Шнирко О. Україна перед викликами глобального конкурентного простору / О. Шнирко // Вісник НБУ. – 2008. – № 10. – С. 8–14.
16. Шовкун І. Інституційне підґрунтя інноваційного розвитку: міжнародний досвід та уроки для транзитивних економік / І. Шовкун // Економічна теорія. – 2005. – № 3. – С. 60–74.

Надійшла 19.05.2009

УДК 347.715:339.17

М. В. ЧОРНА

Харківський державний університет харчування та торгівлі

МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

У статті обґрунтовано сучасну методологію оцінки конкурентостійкості підприємств торгівлі, визначено та інтерпретовано основні елементи методологічного апарату оцінки.

In the paper there has been grounded the modern methodology of evaluating the competitive stability of the trade enterprises, determined and interpreted the main elements of the methodological evaluation apparatus.

Постановка проблеми та її зв'язок із найважливішими науковими та практичними завданнями. Сучасному етапу розвитку економіки України притаманні кризові явища, які характеризуються значним зниженням рівню основних макроекономічних показників, спадом обсягів виробництва та діяльності практично усіх галузей, глибокими проблемами в фінансовому секторі, різким падінням реальних доходів населення, зростанням цін на основні продукти, товари та послуги. В таких скрутних умовах життєздатними залишаються лише ті підприємства, які зможуть забезпечувати та утримувати певний рівень конкурентостійкості, що можливо лише за умов впровадження дієвої системи управління. Управління конкурентостійкістю підприємства є відносно новим процесом як для вітчизняних суб'єктів господарювання, так і для вітчизняної економічної науки. Однією з основних складових процесу управління є науково-обґрунтована комплексна оцінка конкурентостійкості підприємств, без якої не можливо здійснити ефективне управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасної економічної літератури з даної проблематики дозволяє стверджувати, що на сьогодні не існує єдиного підходу до оцінки конкурентостійкості підприємства ні в теорії ні на практиці. Досить багато наукових робіт присвячено дослідженням теоретичних засад такої обов'язкової складової конкурентостійкості підприємства як конкурентоспроможність з позиції удосконалення методології її управління та оцінки. Так, А. Воронкова стверджує, що існує значний дефіцит робіт, присвячених проблемі комплексного управління конкурентоспроможністю підприємств як умови забезпечення їх стійкості та високоєфективності господарювання в процесі формування ринкових відносин в економіці і доводить необхідність прискорення процесу створення конкурентоспроможних систем управління, адаптованих до ринкових відносин [1]. Л.Піддубна детальніше зупиняється на питаннях оцінки конкурентоспроможності підприємств та класифікує їх на дві групи: аналітичні та графічні. При цьому вона також акцентує увагу на наявності різних підходів та доводить необхідність розвитку методологічних основ і принципів формування показників конкурентоспроможності та представляє своє бачення розвитку теорії конкурентоспроможності [2]. Практично усі відомі дослідники [3–6] привнесли свою частку в розвиток теорії конкурентоспроможності при цьому деякі з них [5, 6] займалися безпосередньо питаннями формування, забезпечення та оцінки конкурентостійкості підприємств. Але не дивлячись на плідну працю науковців питання пов'язані з

управлінням та оцінкою конкурентостійкості підприємств на сьогодні не мають необхідного теоретико-методологічного підґрунтя.

Прийняття ефективних рішень щодо управління конкурентостійкістю підприємств в тому числі торговельних має ґрунтуватися на результатах адекватної оцінки, яка є обов'язковою складовою процесу управління. Тому виникає необхідність в розробці методології оцінки конкурентостійкості підприємств, що й обумовлює актуальність проблематики даного дослідження.

Метою статті є обґрунтування сучасної методології оцінки конкурентостійкості підприємств торгівлі. Для досягнення зазначеної мети було поставлено та вирішено такі завдання – досліджено існуючі підходи до трактування самого поняття методологія та визначено найбільш точне; чітко визначені усі складові методологічного апарату оцінки конкурентостійкості та доведено необхідність застосування виокремлених підходів, методів, критеріїв та показників під час оцінки конкурентостійкості торговельних підприємств в рамках запропонованої методології.

Виклад основного матеріалу. Методологія – це сукупність реально «працюючих», таких, що функціонують у даній науковій області, принципів самого розуміння закономірностей реального світу, використання методів дослідження та їх взаємозв'язку. Конкретно-наукова методологія виконує синтетичну функцію всередині конкретних наук за умовами їх взаємодії [7, с. 29]. З цієї позиції можна стверджувати, що оцінку конкурентостійкості підприємства можна та доцільно проводити на базі методології сучасної економічної науки, застосовуючи її інструментарій.

Методологічний апарат економічного дослідження – це система методологічних категорій, що виступають як характеристики економічного дослідження: проблема, актуальність, об'єкт дослідження, його предмет, мета, задачі, гіпотеза тощо [8, с. 140].

Внаслідок того, що окрема методологія певних наук базується на особливостях пізнання конкретних процесів і проявляється у здійсненні, з одного боку, теоретичних узагальнень, принципів окремих наук, а з іншого – часткових методів дослідження [9, с. 57], то виникає необхідність у визначенні усіх складових методологічного апарату оцінки конкурентостійкості підприємств.

Конкурентостійкість підприємства розглядається автором даної роботи як здатність суб'єкту господарювання утримувати необхідний рівень конкурентоспроможності протягом тривалого часу при наявності та впливі значного різноманіття негативних чинників як зовнішнього так і внутрішнього середовища. Тобто конкурентостійкість є комплексним поняттям, для якого є обов'язковим виконання двох умов – наявність конкурентоспроможності, яка забезпечується сукупністю конкурентних переваг даного торговельного підприємства на визначеному сегменті споживчого ринку та стійкості, яка дозволяє утримувати цю конкурентоспроможність протягом тривалого періоду. Базуючись на представленому баченні конкурентостійкості торговельного підприємства автор конкретизує основні складові методологічного апарату її оцінки.

Проблема, яка є актуальною на сьогодні та потребує негайного вирішення – це відсутність методологічного інструментарію оцінки конкурентостійкості вітчизняних підприємств.

Метою оцінки є встановлення наявності (рівню) конкурентостійкості підприємств у чітко визначеному періоді на конкретному ринку.

Об'єкт дослідження – це те, що породжує проблемну ситуацію і на що спрямовується процес пізнання. Об'єкт відносно автономний і має чіткі межі [10, с. 14]. Предметом дослідження є найбільш значущі властивості об'єкту, окремі його аспекти, сегменти чи взаємозв'язки, які підлягають вивченню. Об'єкт і предмет як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. Так, об'єктом оцінки в даному випадку є процес оцінювання конкурентостійкості підприємств, а предметом – теоретичні засади оцінки конкурентостійкості торговельних підприємств.

Принципи оцінки конкурентостійкості підприємства – сукупність базових правил проведення процесу оцінювання. Серед них обов'язково є загальні принципи оцінки будь-якої властивості відкритої економічної системи (комплексності, системності, об'єктивності, адекватності, безперервності та ін.) так і специфічні принципи, які враховують особливості визначення самого поняття конкурентостійкості підприємств та галузевої специфіки (динамічності, адаптивності, гнучкості, компенсації тощо).

Методичний підхід до оцінки конкурентостійкості підприємств має бути комплексним, що дозволить врахувати усі характерні ознаки даного поняття та рівень його визначення:

- 1) можливість виникнення лише в конкурентному середовищі, що обумовлює необхідність застосування порівняльного підходу;
- 2) обов'язкова наявність стійкості, що обумовлює необхідність урахування усіх відхилень від рівноважного стану;
- 3) тривалість, врахування якої можливе на основі застосування динамічних показників (ланцюгових або базисних темпів зміни);
- 4) дослідження на мікрорівні передбачає розгляд підприємства як відкритої економічної системи (системний).

Методи дослідження в економіці розглядаються у фаховій літературі як прийоми, процедури і операції емпіричного і теоретичного пізнання і вивчення явищ дійсності, що є знаряддям одержання

наукових фактів [8, с. 140]. На емпіричному рівні існує значне різноманіття можливих об'єктів дослідження, а теорія оперує виключно ідеалізованими об'єктами, що зумовлює істотну різницю в методах дослідження [10, с. 14]. При цьому метод в цілому підпорядковано вирішенню конкретно-наукових задач, він є способом дослідження, інструментом досягнення мети [7, с. 31]. Поняття конкурентостійкості є досить новим для української економічної науки і тому на сьогодні ще не існує загально визнаного методу її оцінки. Але в наукових публікаціях багато уваги приділено дослідженням методів оцінки конкурентоспроможності підприємств як складової їх конкурентостійкості, до яких відносять методи, засновані на аналізі порівняльних переваг; методи, що базуються на теорії рівноваги фірм та галузі; методи, побудовані на основі теорії ефективної конкуренції; методи, засновані на теорії якості товару; матричні методи оцінки; комплексні (інтегральні) методи; метод заснований на теорії мультиплікатора; метод визначення позиції в конкуренції з погляду стратегічного потенціалу підприємства; методи, засновані на порівнянні з еталоном; матричні методи [3, 4]. Зазначені методи, можна адаптувати та використовувати для оцінки конкурентостійкості, але автор даної статті вважає за потрібне застосовувати специфічні методи, які мають урахувати усі характерні властивості конкурентостійкості. Саме таким є індикативний метод, який передбачає визначення характерних для певної галузі індикаторів конкурентоспроможності та встановлення їх граничних меж [6]. При цьому він є комплексним внаслідок того, що містить в собі елементи багатьох методів оцінки конкурентоспроможності та стійкості підприємства.

Відомі фахівці в галузі теорії конкурентоспроможності [11, с. 10] зазначають, що основна складність оцінки конкурентоспроможності підприємства полягає в тому, що воно є відкритою реактивною системою, яка здійснює активний обмін різними видами інформації із зовнішнім середовищем. При цьому властивістю ринка, яка впливає на підприємство, є конкуренція, а властивістю яка впливає на стан функціонування ринкової системи, є потенціал підприємства. Звідси, оцінка конкурентоспроможності методологічно виступає як оцінка «співвідношення сил» між потенціалом підприємства і потенціалом релевантного ринку [2, с. 98]. Такий підхід доцільно застосовувати й під час оцінки конкурентостійкості, але при цьому обов'язково враховувати її динамічність. Це обумовлює необхідність під час розробки методологічного інструментарію оцінки конкурентостійкості застосовувати такі критерії та показники, які б ураховували даний аспект.

Критерій в економічній літературі трактується як атрибут, на основі якого ідентифікується явище, дія, стан [2, с. 104]. Стосовно оцінки конкурентостійкості підприємства поняттям «критерій» може визначатися бажаний рівень (наявність) конкурентостійкості, при якій забезпечується життєздатність та стійке функціонування суб'єкту господарювання на визначеному сегменті ринку. Поняття «показник» є характеристикою певної властивості, аспекту, сторони об'єкту, що оцінюється [2, с. 104]. Критерії і показники конкурентостійкості співвідносяться як загальне і окреме. Якісну детермінованість критерію конкурентостійкості утворюють причинно-наслідкові зв'язки між поняттями «мета управління конкурентостійкістю підприємства» та «результати управління конкурентостійкістю підприємства». Кількісне визначення цих зв'язків виражає кількісне інтерпретування критерію конкурентостійкості.

В якості критеріїв оцінки конкурентостійкості підприємств пропонується виділяти такі:

1) критерій «ефективності», який ідентифікує внутрішню ефективність функціонування підприємства та дозволяє визначити можливість формування конкурентних переваг за рахунок наявного потенціалу підприємства;

2) критерій «відповідності» показує наскільки діяльність підприємства та його імідж відповідають вимогам ринкового середовища;

3) критерій «адаптивності» характеризує можливість підприємства вчасно реагувати на вплив негативних чинників зовнішнього середовища, що забезпечує суб'єкту господарювання стійкі позиції.

Кожному з виділених критеріїв має відповідати певна система показників, яка дає можливість однозначної кількісної інтерпретації та урахування галузевої специфіки. Так, для визначення критерію «ефективності» доцільно розраховувати показники ефективності використання ресурсного потенціалу торговельного підприємства такі як фондовіддача, рентабельність основних фондів, товарооборот на кв. метр загальної (торговельної) площі, відношення прибутку від основної діяльності до розміру торговельної площі, прибутковості реалізації, продуктивність праці, оборотність оборотних коштів тощо;

Для визначення критерію «відповідності» необхідно використовувати такі показники як структура товарообороту, коефіцієнти зміни асортименту, частки ринку, переваги, кількості додаткових послуг та ін.

Для визначення критерію «адаптивності» доцільно застосовувати показники еластичності, які дозволяють визначити можливість торговельного підприємства гнучко реагувати на різноманітні обурення.

Результати процесу оцінювання конкурентостійкості підприємств торгівлі будуть адекватними за умов використання правильно сформованої інформаційної бази. Така база даних представляє собою упорядковану сукупність необхідної інформації як внутрішнього, так і зовнішнього характеру за тривалий (необхідний) період часу. Основні елементи процесу оцінювання згідно із запропонованою методологією оцінки конкурентостійкості підприємств торгівлі представлено в табл. 1.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті проведеного дослідження обґрунтовано сучасну методологію оцінки конкурентостійкості підприємств торгівлі. В подальших роботах

автор планує детальніше зупинитися на розгляді окремих елементів даного методології, таких як принципи, критерії, показники.

Таблиця 1

Елементи процесу оцінки конкурентостійкості підприємств торгівлі

Назва елементу	Інтерпретація елементу
Мета	Встановлення наявності (рівню) конкурентостійкості підприємства торгівлі
Об'єкт	Процес оцінювання конкурентостійкості підприємств
Предмет	Теоретичні засади оцінки конкурентостійкості підприємств торгівлі
Принципи	Сукупність загальних принципів оцінки та специфічних
Методичний підхід	Комплексний, який враховує системний, динамічний та порівняльний підходи
Метод	Комплексний індикативний
Критерії	«Ефективності», «відповідності», «адаптивності»
Показники	Відповідна кожному критерію система показників
Інформаційна база	Сукупність необхідної зовнішньої та внутрішньої інформації

Література

1. Воронкова А.Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация: Монография. – 2-е изд., стереотип. – Луганск: Изд-во Восточноукр. нац. ун-та им. В. Даля, 2004. – 320 с.
2. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: Монографія. – Х.: ВД «ИНЖЕК», 2007. – 368 с.
3. Тищенко А.Н., Иванов Ю.Б., Кизим Н.А. и др. Формирование конкурентной позиции предприятия в условиях кризиса: Монография. – Х.: ИД «ИНЖЕК», 2007. – 376 с.
4. Шинкаренко В.Г., Бондаренко А.С. Управление конкурентоспособностью предприятия. – Харьков: Изд-во ХНАДУ, 2003. – 186 с.
5. Булах І.В., Надтока Т.Б. Конкурентостійкість підприємства як економічне поняття та його значення у галузі зв'язку // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна: Випуск 80. – Донецьк: ДонНТУ, 2004. – 200 с.
6. Чорна М.В., Сімах Ю.А. Інноваційний підхід до оцінки конкурентостійкості торговельного підприємства // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми ефективності інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств»: Тези доповідей: Частина 1. – Харків: ХДТУБА, 2009. – С. 105 – 108.
7. Ковальчук В.В., Моїсєєва Л.М. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. – 2-е вид., переробл. і доп. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 208 с.
8. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.
9. Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень: Підручник. – К.: АБУ, 2002. – 480 с.: іл.
10. Єріна А.М., Захожай В.Б., Єрін Д.Л. Методологія наукових досліджень: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 212 с.
11. Прангишвили И.В., Бурков В.Н., Горчидзе И.А. и др. Системне закономерности и системная оптимизация. – М.: Синтез, 2004. – 208 с.

Надійшла 10.05.2009